

Валентина Черній

ORCID 0000-0001-9079-8391

Кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання,
Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна), E-mail: valchern1972@gmail.com

Ольга Шевченко

ORCID 0000-0002-9493-348X

Кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання,
Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) E-mail: gimnast.olga@gmail.com

Олена Неворова

ORCID 0000-0002-8222-8468

Кандидат наук з фізичного виховання та спорту,
доцент, доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання,
Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) E-mail: onevorova@gmail.com

Анатолій Компанієць

Голова громадської спілки «Рада учасників бойових дій, інвалідів війни,
членів сімей загиблих та волонтерів «Патріот»
(Кропивницький, Україна) E-mail: anatoliykompr1976@gmail.com

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті досліджено роль і місце фізичної культури у патріотичному вихованні учнівської молоді.

Мета роботи полягає в експериментальному обґрунтуванні доцільності використання засобів фізичної культури у патріотичному вихованні учнів старших класів у процесі позакласної роботи.

Наукова новизна: Визначено критерії оцінки та показники рівнів патріотичної вихованості учнів старших класів. Експериментально обґрунтовано доцільність використання засобів фізичної культури в патріотичному вихованні учнівської молоді у процесі позакласної роботи (на прикладі фізкультурно-патріотичного гуртка). Позитивні зміни, що відбулися під час дослідно-експериментальної роботи, підтвердили ефективність запропонованої програми.

Висновки: проведене наукове дослідження дає підстави стверджувати, що запропонована програма дослідно-експериментальної роботи з патріотичного виховання засобами фізичної культури сприяла якісній зміні показників патріотичної вихованості учнів старших класів. Аналіз сутності патріотичного виховання учнівської молоді та його змістовного наповнення у позакласній роботі закладу загальної середньої освіти дав можливість визначити його як комплексну, системну діяльність, яка передбачає тісний зв'язок різновидів форм її організації із життям і повсякденною діяльністю старшокласників. Встановлено, що основа цінність занять фізичною культурою у вихованні патріотизму полягає у тому, що вони є сферою прояву високої моральності, духовності, гуманності, доброти, виховання волі до перемоги, сміливості, наполегливості, організованості та дисципліни у старшокласників.

Ключові слова: позакласна робота, патріотичне виховання, учні старших класів, фізична культура, фізкультурно-патріотичний гурток.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Порушення територіальної цілісності Української держави, бойові дії на території України не залишили

осторонь систему патріотичного виховання учнівської молоді закладів загальної середньої освіти і потребують пошуку й дослідження ефективних форм і методів організації та проведення патріотичного виховання в складних сучасних умовах [8]. Науковці наголошують, що саме в сучасному освітньому закладі мають бути створені всі умови для оволодіння особистістю системою національних, загальнолюдських цінностей формування патріотизму, відповідальності за долю нації, держави, розвитку психологічної готовності та практичної здатності виконувати громадянські обов'язки, передбачені Конституцією та законодавством України, у мирний та військовий час [1; 4; 7].

У наукових дослідженнях превалює проблема патріотичного виховання учнівської молоді різними засобами і в процесі різних навчальних дисциплін [2; 9; 10], та особливе значення для розвитку почуття патріотизму в учнівській молоді має позакласна робота з фізичного виховання. Адже формування всебічно розвиненої особистості з високим патріотичними й моральними якостями та фізичними здібностями є домінуючими в розвитку цінностей патріотизму сучасної молоді [1; 4; 5; 6; 8]. У цьому контексті фізичне виховання, як невід'ємний складник освіти, володіє значними можливостями у підвищенні рухової активності, вдосконаленні фізичної підготовленості, функціональної готовності та фізичного розвитку старшокласників; формуванні стійкої мотивації до захисту власного життя і здоров'я; вихованні інтересів молодого покоління у постійному вдосконаленні своєї підготовки до захисту України; формуванні гармонійно розвинених, фізично, психічно, соціально і духовно здорових майбутніх громадян – патріотів України [3; 5; 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення науково-педагогічної літератури з патріотичного виховання як галузі прояву особистісної активності засвідчує, що зазначена проблема досліджувалась науковцями в таких напрямках: патріотичне виховання молоді у військово-козацьких традиціях (Т. Бабич); форми та методи підвищення ефективності участі молодіжних громадських організацій у патріотичному вихованні молоді (О. Бояринцев); патріотичне виховання молодших школярів засобами краєзнавчої роботи (С. Долецька); військово-патріотичне виховання старшокласників у процесі роботи з фізичної культури (О. Завальнюк, М. Зубалій, М. Саїнчук, М. Тимчик, Ю. Черпак), патріотизм у системі цінностей сучасної молоді (О. Жаровська), військово-патріотичне виховання учнів старших класів у процесі занять хортингом (В. Зелений, М. Зубалій, І. Білоцерківець) та ін.

Як зазначає М. Зубалій [5], дослідження проблеми організаційно-педагогічних умов патріотичного виховання учнів старших класів закладів загальної середньої освіти у процесі позакласної роботи базується на концептуальних положеннях про те, що на зміст патріотичного виховання невинно впливає динамічний розвиток сучасної освіти, суспільства, держави. Це вимагає нових поглядів на зміст, форми й методи патріотичного виховання особистості, які мають розвиватися, змінюватися й удосконалюватися відповідно до соціальних, моральних, естетичних, фізичних, культурних і духовних потреб учнів закладів загальної середньої освіти [5]. Розвиток їхнього фізичного стану та сформованість патріотичної вихованості має відповідати сучасним вимогам теорії та методики виховання й знаходитися в стані постійного руху, що сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості з високими патріотичними й моральними якостями та фізичними здібностями, які є домінуючими в розвитку цінностей патріотизму та патріотичного виховання сучасних школярів [1; 4; 5; 6; 8].

Актуальність окресленої проблеми, необхідність її розв'язання зумовила необхідність розгляду питань виховання патріотизму потенціалом фізичної культури, у позакласній роботі учнів старших класів. Це і визначило необхідність дослідження та наукового обґрунтування досліджуваної проблеми.

Мета роботи полягає в експериментальному обґрунтуванні доцільності використання засобів фізичної культури у патріотичному вихованні учнів старших класів у процесі позакласної роботи.

Завдання дослідження:

1. Дослідити роль і місце фізичної культури у патріотичному вихованні учнівської молоді.
2. Визначити критерії оцінки та показники рівнів патріотичної вихованості учнів старших класів.
3. Експериментально обґрунтувати доцільність використання засобів фізичного виховання у патріотичному вихованні учнів старших класів у процесі позакласної роботи та дати оцінку отриманим результатам.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес патріотичного виховання передбачає формування певних ознак, характеристик, якостей, рівень яких визначає патріотичну вихованість учнівської молоді. З метою визначення критеріїв та показників патріотичної вихованості учнів старших класів звернулись до теоретичних аспектів патріотичного виховання учнів, які на сучасному етапі стали предметом дослідження таких учених, як І. Білоцерківець, М. Зубалій, В. Івашковський, Г. Кособуцька, О. Остапенко, А. Павлюк, С. Виговська, М. Тимчик та ін.

Означені теоретичні підходи науковців слугували в нашому дослідженні підґрунтям для визначення теоретичного і практичного компонентів патріотичної вихованості учнів засобами фізичного виховання та діагностики її сформованості за відповідними критеріями. З-поміж усіх ми виокремили мотиваційно-пізнавальний і фізкультурно-діяльнісний критерії з їхніми показниками.

Зокрема, для оцінювання рівнів сформованості за теоретичним компонентом обрано мотиваційно-пізнавальний критерій, показниками якого є: зацікавленість історією, культурними традиціями рідного краю; інтерес до історії розвитку військово-спортивних та рухливих ігор в Україні; позитивне ставлення до фізкультурно-спортивної діяльності, прагнення до удосконалення рівня фізичної

підготовленості, розвитку фізичних якостей. Практичний компонент оцінено фізкультурно-діяльнісним критерієм з показниками: здатність застосовувати знання історії, культурних традицій рідного краю, історії розвитку військово-спортивних та рухливих ігор в Україні в освітній та повсякденній діяльності; активність у спортивних змаганнях, воєнно-спортивних іграх, волонтерській діяльності.

Сформованість компонентів патріотичної вихованості учнів старших класів ми визначали за низьким, середнім і високим рівнями (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Характеристику рівнів вияву теоретичного компонента патріотичної вихованості учнів

Рівні	Показники
1. Низький	Учень не виявляє інтересу до історії, культурних традицій рідного краю; не цікавиться історією розвитку військово-спортивних та рухливих ігор в Україні. У ставленні до фізкультурно-спортивної діяльності простежуються прояви певного негативізму або байдужості.
2. Середній	Виявляє слабкий інтерес до історії, культурних традицій рідного краю; не виражена потреба до вивчення історії розвитку військово-спортивних та рухливих ігор в Україні. Виявляє загальне позитивне ставлення до фізкультурно-спортивної діяльності.
3. Високий	Виявляє стійкий інтерес до історії розвитку військово-спортивних та рухливих ігор в Україні, виявляє виразне ціннісно-позитивне ставлення до культури та традицій рідного краю. Сформоване стійке позитивне ставлення до фізкультурно-спортивної діяльності.

З метою практичного використання засобів фізичної культури у патріотичному вихованні учнів старших класів реалізована програма фізкультурно-патріотичного гуртка. Гурткова робота з виховання патріотизму учнів старших класів засобами фізичної культури проводилась під час позакласної роботи у тісній співпраці з учителями фізичної культури, захисту України. Зміст програми структурований за розділами: теоретичні відомості, загальна фізична підготовка, прикладна фізична підготовка, патріотично-спортивні ігри. У програмі передбачено орієнтовні навчальні нормативи, теоретичні відомості подавались у межах теоретичних занять та під час виконання практичних завдань. Програма фізкультурно-патріотичного гуртка містила різнопланову навчальну діяльність: ознайомлення з культурою і традиціями рідного краю, військово-спортивними іграми; закріплення знань із дисциплін «Захист України», «Фізична культура»; загальну та прикладну фізичну підготовку; зустрічі з ветеранами війни, військовими ЗСУ; військово-шефську роботу; участь у волонтерській діяльності.

Таблиця 2

Характеристику рівнів вияву практичного компонента патріотичної вихованості учнів

Рівні	Показники
1. Низький	Учень має поверхові знання про історію, культурні традиції рідного краю; історію розвитку військово-спортивних та рухливих ігор в Україні. Потреба у підвищенні рівня фізичної підготовленості, розвитку фізичних якостей не є значущою. Властива інертність або відмова щодо участі у патріотично спрямованій фізкультурно-спортивній, волонтерській діяльності. Рівень загальної та прикладної фізичної підготовленості відповідає нижче середньому або низькому.
2. Середній	Володіє недостатньо повнотою патріотичних знань про історію, культурні традиції рідного краю; історію розвитку військово-спортивних та рухливих ігор в Україні. Потреба у підвищенні рівня фізичної підготовленості, розвитку фізичних якостей сформована недостатньо. Участь у патріотично спрямованій фізкультурно-спортивній, волонтерській діяльності не відзначається особливою активністю. Рівень загальної та прикладної фізичної підготовленості відповідає середньому.
3. Високий	Володіє повнотою знань про історію, культурні традиції рідного краю; історію розвитку військово-спортивних та рухливих ігор в Україні, виявляє ціннісне ставлення до культури та традицій рідного краю. Сформована стійка потреба у підвищенні рівня фізичної підготовленості. Участь у патріотично спрямованій фізкультурно-спортивній, волонтерській діяльності відзначається активністю, ініціативністю. Рівень загальної та прикладної фізичної підготовленості відповідає вище середньому або високому.

Для визначення стану сформованості патріотичної вихованості в учнів старших класів ми провели цілеспрямоване спостереження за поведінкою учнів у різних видах діяльності та ситуаціях, бесіди,

анкетування, комплексне діагностичне тестування, комплексне педагогічне тестування для виявлення рівня загальної та прикладної фізичної підготовленості. Додатково для виявлення ставлення учнів до фізкультурно-спортивної діяльності ми провели анкетування «Моє ставлення до позакласної фізкультурно-спортивної діяльності». Результати цього анкетування не впливали на оцінку рівня патріотичної вихованості учнів, а слугували інформацією для підготовки формувального експерименту. У результаті анкетування виявлено, що цільова спрямованість, інтерес до позакласної фізкультурно-спортивної діяльності проявляється у самовираженні, проведенні активного дозвілля, можливості спілкування з однолітками, зміні діяльності, позитивних емоціях, участі в ігровій освітній діяльності.

Узагальнені результати дослідно-експериментальної роботи дали змогу порівняти рівні вияву теоретичного та практичного компонентів (табл. 3).

Таблиця 3

**Результати аналізу тестування досліджуваних
щодо встановлення рівня сформованості
в учнів патріотичної вихованості засобами фізичного виховання**

Компонент	Усього учнів		Рівень сформованості патріотичної вихованості					
			низький		середній		високий	
			абс.	%	абс.	%	абс.	%
Вихідні дані								
Теоретичний	12	100%	7	58,33	3	25,00	2	16,67
Практичний	12	100%	9	75,00	2	16,67	1	8,33
Після дослідження								
Теоретичний	12	100%	1	8,33	6	50,00	5	41,67
Практичний	12	100%	1	8,33	7	58,33	4	33,34

Аналіз отриманих даних засвідчує ефективність запровадження програми фізкультурно-патріотичного гуртка, орієнтованого на патріотичне виховання учнів старших класів у процесі позакласної роботи, що підтверджується зменшенням низького та зростанням середнього і високого рівнів сформованості патріотичної вихованості у досліджуваних учнів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, проведене наукове дослідження дає підстави стверджувати, що запропонована нами програма дослідно-експериментальної роботи з патріотичного виховання засобами фізичної культури сприяла якісній зміні показників патріотичної вихованості учнів старших класів. Аналіз сутності патріотичного виховання учнівської молоді та його змістовного наповнення у позакласній роботі закладу загальної середньої освіти дав можливість визначити його як комплексну, системну діяльність, яка передбачає тісний зв'язок різновидів форм її організації із життям і повсякденною діяльністю старшокласників. Встановлено, що основа цінності занять фізичною культурою у вихованні патріотизму полягає у тому, що вони є сферою прояву високої моральності, духовності, гуманності, доброти, виховання волі до перемоги, сміливості, наполегливості, організованості та дисципліни у старшокласників.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі вбачаємо у вивченні особливостей патріотичного виховання в процесі фізкультурно-масової роботи учнівської молоді.

References

1. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12–13. С. 26–37.
Bekh, I., & Chorna, K. (2015) Prohrama ukrainskoho patriotychnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi [Program of Ukrainian patriotic education of children and school youth]. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat*, 12–13, 26–37 [in Ukrainian].
2. Долецька С. Основні етапи патріотичного виховання молодших школярів засобами краєзнавчої роботи. *Молодь і ринок*. 2014. № 3. С. 106–112.
Doletska, S. (2014) Osnovni etapy patriotychnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv zasobamy kraieznavchoi roboty [The main stages of patriotic education of younger schoolchildren by means of local history work]. *Molod i ryнок*, 3, 106–112 [in Ukrainian].
3. Завальнюк О. Фізична культура і спорт в структурі патріотичного виховання особистості. *Вища освіта України*. 2015. № 1. С. 65–70.
Zavalniuk, O. (2015). Fizychna kultura i sport v strukturi patriotychnoho vykhovannia osobystosti [Physical culture and sports in the structure of patriotic education of the individual]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 1, 65–70 [in Ukrainian].
4. Загородня А., Шевчук Д. Актуальність патріотичного виховання молоді. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 3. С. 142–143.
Zahorodnia A., & Shevchuk D. (2014) Aktualnist patriotychnoho vykhovannia molodi [The relevance of patriotic education of youth]. *Nova pedahohichna dumka*, 3, 142–143 [in Ukrainian].
5. Зубалій М. Д. Особливості військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі позакласної роботи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 7. С. 217–226.
Zubalii, M. D. (2014). Osoblyvosti viiskovo-patriotychnoho vykhovannia starshoklasnykiv u protsesi pozaklasnoi roboty [Peculiarities of military-patriotic education of high school students in the process of extracurricular work]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 7, 217–226 [in Ukrainian].
6. Івашковський В. Військово-патріотичне виховання школярів як соціально-психологічна проблема. *Фізичне виховання в рідній школі*. 2015. № 1. С. 28–30.
Ivashkovskiy, V. (2015). Viiskovo-patriotychne vykhovannia shkoliariv yak sotsialno-psykholohichna problema [Military-patriotic education of schoolchildren as a socio-psychological problem]. *Fizychnе vykhovannia v ridnii shkoli*, 1, 28–30 [in Ukrainian].
7. Кособуцька Г. П. Організаційно-педагогічні умови національно-патріотичного виховання підлітків у позакласній роботі. *Інноватика у вихованні*. 2015. Вип 1. С. 127–138.
Kosobutska, H. P. (2015). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy natsionalno-patriotychnoho vykhovannia pidlitkiv u pozaklasnii roboti [Organizational and pedagogical conditions of national and patriotic upbringing of teenagers in extracurricular work]. *Innovatyka u vykhovanni*, 1, 127–138 [in Ukrainian].
8. Остапенко О. І. Військово-патріотичне виховання в системі пріоритетів державної політики. *Фізичне виховання в рідній школі*. 2016. № 1 (102). С. 40–43.
Ostapenko, O. I. (2016). Viiskovo-patriotychne vykhovannia v systemi priorytetiv derzhavnoi polityky [Military and patriotic education in the system of state policy priorities]. *Fizychnе vykhovannia v ridnii shkoli*, 1 (102), 40–43 [in Ukrainian].
9. Сاینчук М. Інтеграція традиційних видів спорту та ігор у фізичне виховання молоді для формування культурної ідентичності й патріотизму. *Фізичне виховання різних груп населення*. 2016. № 3. С. 193–197.
Sainchuk, M. (2016) Intehratsiia tradytsiinykh vydiv sportu ta ihor u fizychnе vykhovannia molodi dlia formuvannia kulturnoi identychnosti y patriotyzmu [Integration of traditional sports and games in the physical education of youth for the formation of cultural identity and patriotism]. *Fizychnе vykhovannia riznykh hrup naseleennia*, 3, 193–197 [in Ukrainian].
10. Тимчик М. В. Форми і методи патріотичного виховання старших підлітків у процесі спортивно-ігрової діяльності. *Обрії*. 2013. № 2. С. 48–51.
Tymchuk, M. V. (2013). Formy i metody patriotychnoho vykhovannia starshykh pidlitkiv u protsesi sportyvno-ihrovoi diialnosti [Forms and methods of patriotic education of older teenagers in the process of sports and games]. *Obrii*, 2, 48–51 [in Ukrainian].

Valentine Chernii

ORCID 0000-0001-9079-8391

*PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor
of the of theory and methods of physical education,
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) E-mail: valchern1972@gmail.com*

Olga Shevchenko

ORCID 0000-0002-9493-348X

*PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor
of the of theory and methods of physical education,
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) E-mail: ginnast.olga@gmail.com*

ElenaNievorova

ORCID 0000-0002-8222-8468

*Ph.D. in Physical education and Sports, Associate professor,
Associate professor of the department of of theory and methods of physical education,
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) E-mail: onevorova@gmail.com*

Anatoly Kompaniiets

*Head of the public union "Council of participants in hostilities,
war disabled, family members of the dead and volunteers "Patriot"
(Kropyvnytskyi, Ukraine) E-mail: anatoliykomp1976@gmail.com*

PATRIOTIC EDUCATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN EXTRACURRICULAR ACTIVITIES OF PHYSICAL CULTURE

The article examines the problem of patriotic education of students in the process of extracurricular work on physical education. The purpose of the scientific research was to experimentally substantiate the expediency of using the means of physical culture in the patriotic education of high school students in the process of extracurricular work. The role and place of physical culture in the patriotic upbringing of schoolchildren has been studied. Evaluation criteria and indicators of the levels of patriotic upbringing of high school students were determined. The expediency of using the means of physical culture in the patriotic education of schoolchildren in the process of extracurricular work is substantiated experimentally (on the example of the physical culture and patriotic group). The positive changes that occurred during the experimental work confirmed the effectiveness of the proposed program.

The analysis of the essence of patriotic education of student youth and its meaningful content in the extracurricular work of a general secondary education institution made it possible to define it as a complex, systematic activity that involves a close connection of various forms of its organization with the life and everyday activities of high school students. It has been established that the basic value of physical education in the education of patriotism lies in the fact that they are a sphere of manifestation of high morality, spirituality, humanity, kindness, education of the will to victory, courage, perseverance, organization and discipline in high school students

Keywords: *extracurricular activities, patriotic education, high school students, physical culture, physical culture and patriotic group.*

Стаття надійшла до редакції: 06.03.2023

Рецензент – доктор педагогічних наук, доцент **Багінська О.В.**